

הרב יהודה הלוי עמיחי

הפרשת תרומות ומעשרות מתערובות טבל

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. תערובת פטור וחייב
 1. הוצאה לפי חשבון
 2. העלאת מאה ואחת
 3. דין בילה
- ג. תערובת דרגות חיוב שונות
- ד. סיכום ומסקנות

א. פתיחה¹

השאלה כיצד יש לנהוג במצב שבו התערבו פירות טבל החייבים בתרומות ומעשרות עם פירות שאינם חייבים כמותם היא שאלה שכחה. ביחוד מצוי הדבר בבתי אריזה משותפים, לשם מתנקזים פירות ממקורות גידול שונים. הבעיה במצב כזה נובעת מן ההלכה האוסרת להפריש מן הפטור על החיוב, ובתערובת, כמוכן, לעולם לא נוכל לוודא שאנו עומדים בתנאי זה.

אם ננסה לפרט את המצבים הבעייתיים האפשריים נוכל לומר שקיימים ששה סוגי תערובות מצויים:

- א. תערובת של יבול שהופרשו ממנו תרו"מ ביבול טבל גמור.
- ב. תערובת של יבול יהודים ביבול נכרים הפטור מתרו"מ.
- ג. תערובת של פירות מגידולי שנים שונות אלו באלו.
- ד. תערובות של יבולים מאזורים שונים בארץ זה בזה – כאלה הנחשבים בגבולות עולי מצרים עם אלו שמתחומי עולי בבל.
- ה. תערובת של פירות שנגמרה מלאכתם בפירות שלא נגמרה מלאכתם.
- ו. תערובת של יבש בלח.

1. עיין הל' פסוקות פכ"ד סעי' ה', בהערת הגרצ"פ זצ"ל.

רשימה זו של סוגי תערובות ניתן לסווג לשתי קטגוריות: תערובות של חיוב ופטור (סוגים 'א' ב') ותערובות של דרגות חיוב שונות (סוגים ג' ד' ה' ו'). להלן נדון בנפרד בכל אחת משתייהן.

ב. תערובת פטור וחייב

1. הוצאה לפי חשבון

במשנה בחלה (פ"ג מ"ט) שנינו: "זיתי מסיק (החייבים בתרו"מ) שנתערבו עם זיתי נקוף (הפטורים מתרו"מ), ענבי בציר (החייבים בתרו"מ) שנתערבו עם ענבי עוללות (הפטורים מתרו"מ), אם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי חשבון, ואם לאו מוציא תרומה ותרומת מעשר לכל, והשאר מעשר ומעשר שני לפי חשבון". פירוש הדבר הוא שבמצב כזה, אם יש לו זיתי מסיק אחרים החייבים בתרו"מ כמו אלו שנתערבו הרי מפריש מהם על כמות הזיתים שבתערובת החייבים בתרו"מ. אך אם יש צורך להפריש מגוף התערובת, כגון כשאין לו זיתים ממקום אחר, הרי עליו להפריש תרומות על כל התערובת – על החייב והפטור, ומעשרות – רק על הכמות החייבת.

הר"ש והרע"ב הקשו, כיצד יתכן ליתן מעשר רק על החייב כאשר תרומת המעשר ניתנת על כל התערובת, והסבירו שהפרשה או קריאת השם אכן יתבצעו גם במעשרות על כל הכמות, ורק הנתינה ללוי תהיה בכמות של הפירות החייבים בלבד, שכן אין צורך ליתן ללוי ולעני מתנותיהם מהפירות הפטורים ממעשרות.

לעומתם, הרמב"ם בפירושו לא הזכיר ענין הפרשה או קריאת שם על כל הכמות, אלא כתב (פ"ב מהלכות תרומות הי"ג): "נתערב דבר שחייב בתרומה בדבר שאינו חייב, כגון זיתי נקוף שנתערבו בזיתי מסיק, וענבי עוללות בענבי בציר, אם יש פירות אחרות מוציא על החייב לפי חשבון, ואם אין לו אלא אלו, מפריש תרומה ותרומת מעשר על הכל, וכאילו הכל חייב בתרומה, ומפריש מעשר ראשון ומעשר שני לפי חשבון דבר החייב". בפירוש המשניות הוסיף הרמב"ם לבאר את ההלכה, וכתב שבתרומות החמירו ליתן על הכל, וכאילו הכל חייב בתרומה, ולא ביאר דבריו האם במעשרות קיימת לפחות חובת הפרשה על הכל, או שמא גם את חובת ההפרשה אין צריך לקיים אלא כנגד הפירות החייבים.

השו"ע (סי' של"א סעי' י"ח) הביא את לשון הרמב"ם, והס"ז (ס"ק ז') והשו"ך (ס"ק כ"ט) העירו את הערת הר"ש שיש להפריש גם מעשרות על הכל, ורק הנתינה היא לפי חשבון. מוכח, אם כן, שגם האחרונים הבינו בדעת הרמב"ם שהוא התעלם מענין ההפרשה רק מחמת פשיטותו.

2. העלאת מאה ואחת

משנה נוספת העוסקת בהפרשת תרו"מ מתעורבת טבל וחולין היא המשנה בדמאי (פ"ו מ"ז), וז"ל: "מאה טבל מאה חולין נוטל מאה ואחת". כלומר, אם נתערבו מאה סאין של טבל במאה של חולין, יש להפריש מאה ואחת סאין ולהתייחס אליהן כאל טבל, והשאר נחשב כחולין. ולכאורה יש לשאול מדוע מעלים מאה ואחת ולא די במאה. הרמב"ם בפיה"מ ביאר שאכן מצד הדין היה די בהעלאת מאה של טבל, ואותו חלק אחד של תרומת המעשר היה עולה בתוך הטבל, ובכל זאת דרשה המשנה להוסיף סאה אחת כדי שיהיה ברור שהמאה שעלו הם הטבל ולא החולין. כך הביא הרמב"ם את הדברים גם בהלכותיו (הל' מעשרות פ"ח הל' ב-ג): "טבל שנתערב בחולין מתוקנין, מין במינו שאי אפשר להלך אחר הטעם, אם יש לו פירות אחרות מוציא על אותו טבל תרומה ומעשרות לפי חשבון. ואם אין לו פירות אחרות הרי הכל אסור עד שיפריש. וכשהוא מפריש מפסיד מן מהחולין המתוקנין כדי תרומת מעשר של טבל. כיצד? מאה סאה של טבל שנתערב במאה סאה של חולין מתוקנין, מפריש מן הכל מאה ואחת, וכל שהפריש טבל, וישאר תשע ותשעים חולין מתוקנין נמצא מפסיד סאה אחת. וכן אם היה אותו טבל טבול לתרומה מפסיד מן החולין המתוקנין כדי תרומה ותרומת מעשר. ולמה מפסיד סאה זו, כדי שלא יאמר מאה שהפריש הן מאה של חולין והמאה שנשארה היא מהטבל. וכן אם היה הטבל פחות מן החולין או מרובה על החולין מגביה הטבל וכנגדו תרומת מעשר שבטבל מן החולין, או כדי תרומה ותרומת מעשר אם היה טבל טבול לתרומה".

מתוך דברים אלו נוכל להסיק שלדעת הרמב"ם מטרת ההפרשה היא לתקן את הטבל בלבד ולא על כל התערובת. הר"ש בבאורו למשנה, לעומת זאת, הסביר את המשנה בדמאי על-פי המשנה בחלה, שכשאין לו פרנסה ממקום אחר נותן תרומה על הכל ומעשר לפי חשבון, ולכן גם כאן צריך ליתן סאה אחת נוספת כתרומת מעשר על מאה החולין (שכן המשנה בדמאי עוסקת במקרה שהופרשה כבר מן התערובת תרומה גדולה), וממאה הטבל צריך להפריש עליהם מעשר ותרומת מעשר. כך נראית גם דעת הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם (שם).

ואמנם בדעת הרמב"ם יש לברר מדוע התרומות הנדרשות הן רק ביחס לטבל ולא ביחס לכל התערובת. ונראה לחלק בין המשנה בדמאי העוסקת בחולין מתוקנים שכבר הופרשו מהם תרו"מ, ובין המשנה בחלה העוסקת בדברים שאין צורך להפריש מהם מצד עצמם, שכן אם המדובר בתערובת טבל ופירות שהופרשו מהם תרו"מ אין לכלול את כל התערובת בהגדרת טבל – ואפילו לענין תרומה – ולחזור ולהפריש על הכל, שהרי הם מופרשים כבר והוצאו מהם תרו"מ. משא"כ ביחס לזיתי ניקוף בהם לא בוצעה הפרשה כלל, יש להפריש תרומה כנגד כל התערובת וגם כנגדם, שלמרות שהם פטורים אין פטורם פטור עצמי, אלא שלא נלקטו כראוי להתחייב, ולכן נחשב הכל לתערובת אחת. אמנם לענין מעשרות הקלו ולא החשיבום כתערובת אחת.

כעין סברא זו מצאנו גם במדרכי (פ"ב דמגילה סי' תשצ"ח) שכתב לענין סומא המוציא את הפקח, שמכיון שיתכן שיתפקח ויהא מחוייב, כבר עתה יכול הוא להוציא י"ח את בר החיוב. באופן דומה ענה מרן הרב זצ"ל (אגרות הראי"ה ח"ב עמ' ק"ז) על שאלת רע"א (תרומות פ"ב מ"ו) כיצד יכול להפריש מזיתי כבש על זיתי שמן ולהיפך, והרי הוא מן הפטור על החייב (לפי הרמב"ן) או מן החייב על הפטור, והיינו שזיתי כבש אינם פטור בעצמם, ומכיון שיכול להיות מצב בו הם יהיו חייבים באותה דרגה, אין זה נחשב מן הפטור על החיוב או מן החיוב על הפטור.

דברינו אלו מדויקים גם בלשונו של הרמב"ם, שבהלכות תרומות כתב "נתערב דבר שחייב בתרומה בדבר שאינו חייב", ואילו בהלכות מעשר כתב "טבל שנתערב בחולין מתוקנים". מכאן אנו יכולים ללמוד שהפטור מלהפריש על הכל תלוי בעובדה שמדובר בחולין מתוקנים, מה שאין כן כאשר התערובת היא "בדבר שאינו חייב", שאז יש להפריש תרומות על כל מה שאיננו מופרש. לעומת דעה זו של הרמב"ם סובר הר"ש שמכיון שזה כמו זה פטור מתרומה הרי שדינם שווה, ובכל מקרה יש להפריש תרומות ומעשרות על כל התערובת, אלא שמעשרות אין חובה לתת בפועל מעבר לכמות שכנגד הטבל.

ערוך השולחן (ורעים, תרומות סי' נ"ח אות י"ט) הקשה מדוע שהבעלים לא יטלו את עודף דמי התרומה, שהרי הפרישו על הכל ובעצם לא חל עליהם חיוב רק על הטבל ולא על כל התערובת? לפי דברינו נראה שכיון וחייב הפרשת תרומה על כל התערובת הוא רק בדבר שלא יפרישו ממנו בגלל צורת לקיטתו, אבל אין זה פטור עצמי או שכבר הופרשו עליו תרומות, לכן בתערובת כזו צריך להפריש תרומות על הכל.

מכל הנ"ל עולה, עכ"פ, שטבל איננו בטל בחולין משום שניתן לתקן את התערובת על-ידי הפרשה מפירות אחרים החייבים בתרומה בחיוב גמור. מאידך, בסוגיא במנחות (ל"א ע"א) נראה שדעת ר"ש שזורי היא שטבל בטל ברוב מדאורייתא. אמנם מדברי הירושלמי (חלה פ"ג ה"ה) נראה, שלדברי רבי יוחנן אין טבל בטל ברוב מדאורייתא, ושאלו לדעת רשב"ל הסובר שטבל בטל מדאורייתא, בתערובת הראשונה איננו בטל אלא מדרבנן, אך כבר תירץ על כך הרמב"ן (ע"ז ע"ג ע"א) שנחלקו בכך התלמודים. הרמב"ם (מאכלות אסורות פט"ז ה"ו), עכ"פ, פסק שטבל איננו בטל ברוב משום שהוא דבר שיש לו מתירים, ומשמע אם כן שמדאורייתא בטל, ולפי זה יש להבין כיצד ניתן להפריש על תערובת זו ממקום אחר שהוא טבל גמור, והרי זו הפרשה מן החיוב על הפטור. ואמנם בר"ש (חלה שם) מבואר שאיירי כשיש רוב טבל, ולכן אין רוב פטור, וממילא מובן שיכול להפריש מן החיוב. אולם הרמב"ם בדבריו לא הזכיר שאיירי בכה"ג, ומשמע שבכל מקרה נוטל מפירות אחרים ואפילו אם רוב התערובת היא חולין.

בספר מעדני ארץ (תרומות פ"ב הי"ג אות א') כתב שטבל, גם אם בטל ברוב מדאורייתא, עדיין שם טבל עליו, ולכן אם מפריש עליו ממקום אחר או ממקום אחר עליו הרי חשובה הפרשה זו כהפרשה מן החיוב על החיוב. גם בספר מרכבת המשנה (פ"ח ה"א) התייחס

לקושיה זו וכתב שטבל, מכיון שאפשר להתירו ממקום אחר אין הוא בטל כלל, וחיובו מדאורייתא. ההבדל בין שני התירושים הוא שלפי הסברו של מרכבת המשנה אין טבל בטל מדאורייתא, ולפי תירושו של הגרשו"א זצ"ל טבל אכן בטל מדאורייתא והאוכלו איננו חייב מדין תורה, אלא שאפשר להפריש עליו מחיוב גמור מכיון שמהות הטבל עדיין קיימת. אלא שעל שני הסברים אלו נראה שיש להעיר מדברי המאירי בחלה (שם) שהקשה כיצד חלה שנתערבה נוטלים עליה ממקום אחר, והרי"ז מן החיוב על הפטור, ותרץ שהיינו משום שטעם כעיקר דאורייתא (וכן הביא הר"ש), או משום שאיירי בתערובת שיש בה כוית בכדי אכילת פרס, ולכן יכול להפריש מן החיוב על תערובת זו שגם היא נחשבת לחיוב. אך לפי מש"כ מרכבת המשנה והגרשו"א זצ"ל הלא אין צורך בתרושים אלו שהרי החלה לא נתבטלה וברור מדוע יכול להפריש עליה ממקום אחר.

השו"ע (יו"ד של"א י"ח) הביא את לשון הרמב"ם "נתערבו פירות החייבים בפירות הפטורים, אם יש לו פירות אחרים החייבים מוציא מהם לפי חשבון פירות החייבים שבתערובות, ואם לאו מוציא תרומה ותרומת מעשר על הכל, ומפריש מעשר ראשון ושני לפי חשבון פירות חייבים שבתערובות". מתוך שלא הבחין בהלכה זו בין סוגי תערובות שונים, מוכח שסובר שבכל התערובות, בין של זיתי מסיק בויתי ניקוף ובין של חולין בטבל, הדין זהה, וכשמפריש מתוכה חייב לתת תרומה על כל התערובת כדעת הר"ש. כמו כן נראה שהשו"ע לא הבחין בין דרגות חיוב שונות, ומשמע שיכול להפריש מחיוב גמור על תערובת זו גם אם יש בה רוב חולין וטבל בטל בה. כך משמע גם בהל' חלה (שכ"ד י"א), שגם שם לא חלק בדינים הללו, ומשמע שאפשר להפריש מחיוב גמור על התערובת. אמנם בלבושי שרד (שם סק"ג) כתב להחמיר בכך, אך בודאי המיקל יש לו על מי לסמוך. גם בספר חלת לחם (סי' ג' בפתחה לסעי' כ"ה) האריך להוכיח שאפילו בחלה אפשר להפריש מחיוב על התערובת, וביחס לשאלה דלעיל ביאר שהאיסור להפריש מחיוב על תערובת נעוץ בכך שהחיוב שייעשה תרומה היא מעורב בו חולין וטבל ומשום כך עלולה להיגרם תקלה למקבל, הכהן או הלוי, ואם כן בחלה שאיננה ניתנת אלא נשרפת אין לחוש לכך, ויכול להפריש מחיוב על תערובת. לפי זה גם בתרו"מ כשאיננה ניתנת לכהן ולוי ניתן להתיר הפרשה מן החיוב על התערובת².

סוג אחר של תערובת טבל וחולין שאי אפשר להפריש עליה ממקום אחר היא תערובת בפרי עצמו, בעץ שינק מחיוב ומפטור גם יחד, כמו לדוגמא עץ העומד בארץ ובחו"ל. במקרים כאלו החיוב והפטור מעורבים זה בזה, ואין שום ברירה אלא להפריש מיניה וביה³. אך, כאמור, בתערובת של פירות שונים עדיף להפריש ממקום אחר, אם הדבר אפשרי.

2. כסברא זו אנו לומדים גם בחזו"א דמאי סי' י"ב ס"ק י"ט, וסי' י"ג ס"ק ת'.

3. עיין רש"י גיטין כ"א ע"ב.

3. דין בילה

על המשנה הנ"ל בחלה כתב הר"ש: "וא"ת והאמר שמואל דלכל אין בילה חוץ מיין ושמן, ודוחק להעמידה כמאן דאמר יש בילה. וי"ל דתחילה דורך ענבים וכותש זיתים ועושה מעגבים יין ומזיתים שמן ואח"כ מפריש". גם הרמב"ן בחידושו עמ"ס ע"ו (ע"ג ע"א) הביא את דברי הירושלמי (בחלה שם) המעמיד את המשנה בשמן של זיתי מסיק שנתערב בשמן של זיתי ניקוף, וכתב: "אבל ביבש כיון שאין לו פרנסה ממקום אחר אי אפשר להפריש עליו מניה וביה שמא יעלה בידו פטור, וכי הא דאמרינן לכל יש בילה חוץ מן היין והשמן".

המשנה למלך (מעשר פ"ח ה"ג) הביא את דברי הר"ש (חלה) לפיהם מדובר במשנתנו בדבר שיש בו בילה, אולם במקום אחר (שם פ"ד ה"ח) הביא הוא עצמו בשם המהרי"ט (ח"א סי' י"ח) מחלוקת בין הר"מ והר"ש בפירוש המשנה בדמאי, וממנה משמע שהר"מ סובר שמלבד פרוסות פת ופלאי דבילה המוצאים אחד אחד בכל יש בילה, ואף בדברים שרק חלקיהם מעורבים זה בזה ואין הם יוצרים תערובת מוצקה אחת. גם מדברי הכסף-משנה (מעשר פ"ו ה"ז) משמע שלדעת הרמב"ם יש בילה ביבש.

לעומתו, החזו"א (שביעית סי' ז' ס"ק כ"ט ל') כתב בדעת הרמב"ם: "...וכן נראה עיקר דרבנו סובר דאין בילה דהרי הלכה רווחת היא בגמ' ואין מאמוראים בגמ' דידן פליג אדשמואל...". לפי דברים אלו י"ל שכשהרמב"ם הזכיר בהלכות תרומות (פ"ב הי"ג) בהקשר זה זיתי מסיק כוונתו בזה היא לשמן המופק מזיתי מסיק. בבאר יצחק (או"ח סי' י"ב) הסביר עוד שאף לסוברים יש בילה, היינו לענין עצם התערובת אבל לא לענין הכמויות שבהם לכו"ע אין בילה⁴.

מדברי הרמב"ם שלא הזכיר כלל עניין שמן ויין קשה על דברי החזו"א, אולם דבריו בהלכות תרומות (פי"ג ה"ד) מורים דאין בילה אלא ליין ושמן, וז"ל שם: "...בד"א (דין מדומע) בדבר שאין דרכו להבלל כגון חטים לחטים או קמח לקמח, אבל דבר שדרכו להבלל כגון שמן תרומה לשמן חולין או יין תרומה ליין חולין הולכים אחר הרוב. אם רוב תרומה הרי זה מדמע כתרומה, ואם רוב מן החולין הרי הוא כחולין ואינו מדמע, אע"פ שהכל אסור לזרים". דברים אלו סותרים את שהובא לעיל בשמו.

במרכבת-המשנה (ח"א פ"ה הי"ז מהל' תרומות) תירץ שאמנם לדעת הרמב"ם אין בילה לתחילה אלא בשמן ויין בלבד, אך בכל זאת בויתי ניקוף ניתן להפריש מיניה וביה. הסיבה לכך היא שדין זה שאין בילה הוא רק תקנת חכמים, ובמקום שאי-אפשר גם חכמים העמידו דבריהם על דין תורה, וסמכו על בילה. זו הסיבה גם לכך שבתערובות שחיונם מדרבנן,

4. עוד בעניין בילה וסיכום שיטות הראשונים בזה ראה בבית האוצר פ"ג אות נ"ט, וכן במעדני ארץ תרומות פ"ב הי"ג ובאנציקלופדיה תלמודית כרך ג' עמ' ק"י.

כגון זיתים וענבים שאינם שמן ויין, אנו מפרישים מיניה וביה, מכיון שמדאורייתא יש בילה.

הגרשו"א זצ"ל (מעדני ארץ פ"ב הי"ג אות ב') נקט בדרך אחרת, וכתב לחלק בין תערובת המורכבת מפטור וחוב, בה ניתן לראות כל חלק וחלק כספק, וממילא כולם שוים ואפשר להפריש מתוכה, ובין מקרה של תערובת חיוב וחוב כגון ישן וחדש שבו אין אנו מסתפקים בשוה על כל חלק, ובוה אנו אומרים אין בילה⁵.

לפי דברינו לעיל נראה ליישב קושייה זו, ולהסביר גם כאן שזיתי ניקוף פטורים מתרומות ומעשרות לא מחמת פטור עצמי, אלא משום צורת הקטיפה המיוחדת, ולכן כאשר הם מעורבים בפירות חיוב אין הם שונים באופן מהותי מן הפירות בהם הם מעורבים, ומותר לעשר מאלו על אלו – מזיתי מסיק על זיתי ניקוף ולהפך. אך מש"כ הרמב"ם בהלכות מעשרות שאין בילה ואי אפשר לראות את כל התערובת כיחידה אחת לענין הפרשת תרו"מ, הוא משום ששם יש צורך לבטל את המיעוט לרוב, ולקבוע את דינו כדין הרוב, ובוה קיי"ל שאין בילה אלא בשמן ויין. לכן כתב הרמב"ם שהפרשת תרומת-המעשר במקרה זה תהיה רק מן הטבל ולא מכל התערובת, שהרי מרכיבי התערובת לא נבללו. תוספת ההפרשה באה לשם ההיכר, כדי שיהא ניכר שהניטל הוא הטבל⁶.

על פי יסוד זה נראה שנוכל להסביר גם את דברי הרמב"ם בהל' מעשר שני (פ"א ה"ח), שם כתב: "...וכן פול המצרי אע"פ שמקצתו השריש לפני ראש השנה, ומקצתו לאחר ר"ה, צובר גרנו לתוכו ותורם ומעשר מן הכל כאחד, שהכל הולך אחר גמר פרי". הראב"ד השיג על דברים אלו וכתב: "אם הכל הולך אחר גמר הפרי אין צריך לצבור גרנו לתוכו, דהא קיי"ל דאין בילה אלא ליין ושמן". גם נושאי כלים אחרים נתקשו בענין זה (עיי"ש מהרי"ק, וכס"מ). והנה בסוגיה בר"ה (י"ג ע"ב) שממנה נלמד דין זה מובאת דעתו של ר' שמעון שזורי שאמר "צובר אדם גורנו לתוכו" כלומר "יבלול אותו יפה לאחר שנתן מן הראשון בזוית זו ומן השני בזוית זו יחזור ויצברנו לאמצע הגורן שיהא כולו כאחד..." (רש"י). ואמנם הגמ' שם פסקה כדעה זו של ר' שמעון שזורי אך לא מן הטעם שנתן הוא – שיש בילה, אלא משום שאולינן בתר גמר פרי. אך אם כן לא מובן מדוע יש צורך בצבירה כלל. אלא שיש לומר שפול יש המגדלים אותו לזרע ויש המגדלים אותו לירק, וממילא הסוגים השונים חייבים בתרו"מ ברמת חיוב שונה זו מזו. מאידך אין כאן סוגים שונים זה מזה באופן מהותי. לכן, ורק כדי לאחד הכל לתערובת אחת ולרמת חיוב אחת, יש לצבור הכל לתוכו. ולמרות שאין בילה אלא ליין ושמן, היינו בילה המבטלת סוג אחד לסוג שני, המסבה לחלק מן התערובת את שמו של החלק האחר, אבל כאן הבילה

5. ועיין שם עוד מה שהקשה על כך.

6. לענין עצם הנטילה והטעם לכך שאנו מזיקים להוציא מאה, כתב החו"א (דמאי סי' י"א אות

א') שהצורך להפריש כעת הוא כדי להתיר את החולין מיד.

איננה לשם ביטול והסבת שם אחר, אלא לגלוי מילתא בעלמא שהכל דבר אחד ולא היו כאן בעצם שני סוגים או שני מיני הפרשות, לזה אנו מוזיקים בילה ומועילה בילה. לפי דברינו תיושב גם הסוגיה במנחות (ל"א ע"א), שם מסופר שנתערב לרשש"ז טבל וחולין, ופסק לו רבי טרפון שיקח מהשוק פירות אחרים ויפריש על התערובת, שמכיון שיש כאן ביטול ברוב, ובנוסף לכך קיי"ל שרוב עמי הארץ מעשרים, הרי זו כהפרשה מן הפטור על הפטור. על כך הקשה הטו"א (ר"ה י"ד ע"א) מדוע לא אמרינן גם כאן שיצבור גורנו לתוכו, ומתוך כך יצא לחלק ולומר שבדאורייתא אין לסמוך על בילה, בעוד שבדרבנן יש בילה, ומכאן ההבדל בין פול המצרי שחיבו בתרו"מ הוא מדרבנן, לבין שמן ויין. אלא שגם על כך הוסיף והקשה הטו"א מן הסוגיא בירושלמי דמאי. אך לפי דברינו הנ"ל אתי שפיר הכל מעיקרא, שרשש"ז לא התיר צבירת גורן לתוכו מדין בילה, אלא רק משום החשש שמא לפנינו פול לזרע ופול לידק, ועל מנת שנוכל שלא להתייחס להבדל זה. אך צבירת הגורן איננה הופכת טבל לחולין. כל מרכיב נשאר במעמדו, ולכן יש להפריש עליו ממקום אחר.

ג. תערובת דרגות חיוב שונות

במשנה במכשירין (פ"ב מ"א) שנינו: "פירות שנה שניה שרבו על השלישית, ושל שלישית על של רביעית... הולכין אחר הרוב. מחצה על מחצה – להחמיר".

הרמב"ם בכיורו למשנה ובהלכותיו (מע"ש פ"א הי"א) כתב: "פירות שנה שניה שנתערבו בפירות שלישית, או שלישית ברביעית, הולכין אחר הרוב, מחצה על מחצה מפריש מעשר שני מן הכל אבל לא מעשר עני, שמעשר שני חמור שהרי הוא קודש ומעשר עני חול. וכן פירות שהם ספק אם הם פירות שניה או פירות שלישית מפריש מהם מעשר שני".

הר"ש בכיורו למשנה כתב ש"להחמיר" היינו להפריש מעשר אחד, שגם יחולל על מעות וגם יחולק לעניים, והמעות יאכל בירושלים. גם הראב"ד (שם) השיג על הרמב"ם וכתב: "ולמה לא יפריש מעשר עני והלא יש עליהם איסור טבל ואוסר במשהו, ומצינו לרבי עקיבא על ספיקו עישר שני עישרים, מעשר שני ומעשר עני, ואפילו אחר הרוב אין לילך באסורי טבל אלא בדמאי". כוונתו של הראב"ד בזה היא למעשה המסופר במספר מקומות⁷ על ר' עקיבא שליטת אתרוג באחד בשבט, ונסתפק האם ר"ה לאילן הוא, לדעת בית-הלל, בא' שבט או בט"ו בשבט, ומחמת ספק זה הפריש שני עישרים. מכאן יש לתמוה על הרמב"ם מדוע לא הציע גם בנד"ד פתרון של הפרשה כפולה.

7. ר"ה י"ד ע"א, עירובין ו' ע"א, ירושלמי מעשרות פ"ב ה"ג.

המהר"י קורקוס (שם) כתב שיש לחלק בין דין תערובת לבין הדרך בה יש לנהוג במצב של ספק בדין, ומה שר"ע החמיר על עצמו והפריש פעמיים הוא דוקא משום שנסתפק בדעת ב"ה. ביחס לתערובת, לעומת זאת, אין צורך להחמיר ולהפריש פעמיים ודי בהפרשת מעשר שני. על פי יסוד זה תירץ החזו"א (שביעית ז' ט"ו) את קושיית שער המלך, מדוע פסק הרמב"ם (שם הל' ז') שאביונות שיש בהם ספק אם הם אילן או ירק יתוקנו פעמיים, למרות שבנד"ד הכריע שיש ליתן מעשר שני בלבד, והיינו שדוקא בספק פסק הרמב"ם להחמיר ולהפריש פעמיים וכנ"ל. אמנם בדברי המהר"ק ניתן להבין שלא בכל ספק יש להפריש פעמיים אלא דוקא בכה"ג דעובדא דר' עקיבא ומשום שזהו ספק של אי-ידיעת הדין, אך בספק אחר בו אין הכרעה הלכתית יש להפריש רק מעשר שני.

תרוץ נוסף מובא שם במהר"ק, והוא שר"ע החמיר על עצמו משום ספק גזל עניים. גם הצפנת-פענח הלך בדרך זו, והעיר עוד (תרומות פ"ב ה"ד) שר"ע היה גזבר העניים, ומכיון שכך הרי זכה להם מיד, ולכן לא יכול היה עוד להתזיק את המעשר המסופק בחזקתו מכח הספק הממוני.

ביחס לדבריו האחרונים של הראב"ד בהשגתו הנ"ל ("...ואפילו אחר הרוב אין לילך באסורי טבל אלא בדמאי") ביאר הכ"מ (שם) שלמעשה לאחר הפרשת סאה מן התערובת הרי הטבל מתוקן כבר, אלא שלא ברור מה דינה של סאה זו, ומה שם יקרא לה. זו גם הסיבה, לדעתו, לכך שהמשנה פסקה שיש לעשותה מעשר שני, כדי שלא יהיה בה חשש איסור טבל.

ונראה לומר בדעת הרמב"ם שיש להבדיל בין תערובת שכל מרכיביה זהים במהותם ושונים רק בדינם, שאז יש לדון על כולה כאחת, לבין תערובת של גורמים שונים. כשאנו עוסקים בפירות שנה שניה ושלישית המעורבים זה בזה, הרי מדובר בסוגים זהים של פירות ששניהם חייבים בתרו"מ והפרשה אחת מספקת להם, אלא שספק הוא אם הם חייבים במעשר שני או במעשר עני, והרי זה ככל ספק בעצם הדין שנוקטים בו לחומרא. אולם במקרה בו עולה ספק ביחס לאחד ממרכיבי התערובת אם הוא פרי או ירק אי אפשר לדון בתערובת כיחידה אחת, שהרי זהו ספק מהותי הנוגע לעצם השאלה אם לפנינו גורם אחד שיש לדון בו, או שמה שני גורמים מורכבים זה בזה שכל אחד מהם יבחן כשלעצמו. לכן, במקרה הראשון יש להפריש את החמור – מעשר שני שאותו צריך לעלות לירושלים והוא קודש, ומעשר עני אין כלל חיוב לתת במקרה זה, שהרי התערובת מתוקנת כעת. אך במקרה השני, בו הספק הוא בעצם התערובת, אי אפשר להגדיר זאת כתערובת אחת ויש צורך בשתי הפרשות.

מעבר לכל התירוצים הללו, היו שביארו את דברי המשנה ואת ההלכה ברמב"ם בדרך אחרת לגמרי, שממילא איננה מעוררת את השאלה. בדרך כזו נוקט בעל המשנה אחרונה (מכשירין פ"ב מ"א), ומבאר שדברי המשנה והרמב"ם מתייחסים רק לענין קריאת השם ולאופן ההפרשה, אך לענין ממון עניים אין לו ביטול ואכן חייב תמיד לשלם. לפי דבריו

נמצא שאפילו אם בתערובת רק מיעוט מעשר שני חייב לתת לעני, ובכך הוא חולק גם על הר"ש שמזיק שתי הפרשות רק במקרה של מחצה על מחצה.

טורי אבן (אבני מלואים ר"ה י"ד) ביאר את המשנה באופן אחר, ולדעתו אין מדובר בה כלל בתערובת פירות, אלא בעיר שרוב הפירות שבה משנת מעשר שני ומיעוטם משנת מעשר עני, ונמצא בה פרי שאין ידוע לאיזה משני הסוגים הוא שייך. על כך נאמר במשנה שאולינן בתר רובא, ושכשאין רוב אלא מחצה על מחצה יש להחמיר ולתת מעשר פעמיים, וכמעשה דר"ע. גם מדברי הרשב"א בתולין (ו' ע"א) נראה שהבין משנה זו כך, וכעין זה כתב גם החזו"א (שם), שהמשנה עוסקת בפירות הבאים לפנינו ממקום שהיו בו בעבר פירות שנה שניה ושלישית מעורבים, ובוהו אנו פוסקים לילך אחר רוב ובמחצה על מחצה להחמיר ולקרא שם מעשר שני ומעשר עני בתנאי, או לחילופין לומר שיהיה מעשר כפי הצורך. דברי החזו"א מבוססים על שיטתו שאין בילה לשיטת הרמב"ם אלא בשמן ויין, אך בשאר דברים יש להפריש מכל דבר ודבר.

השו"ע (יו"ד של"א קכ"ח) פסק כלשון הרמב"ם, אך גם במצב של ספק פסק שיש לתת רק מעשר שני. על כך העיר הגר"א (ס"ק קצ"ד) שהיינו "דלא כר"ע. ודבריו תמוהים". אמנם לפי דברי החזו"א הנ"ל שיש לחלק בין מצב של ספיקא דדינא בו אנו מפרישים פעמיים, ובין ספק במציאות בו יש להפריש רק פעם אחת, מיושבת קושייתו, שהרי בעובדא דר' עקיבא הספק היה ספק בפרטי המציאות – האם לפניהם היו פירות שנה שניה או פירות שנה שלישית, ולכן יש להפריש רק מעשר שני.

ד. סיכום ומסקנות

א.

1. מתערבות של פירות חייבים ופטורים יש להפריש תרומה גדולה ותרומת-מעשר באמצעות פירות טבל מאותה דרגת חיוב של הפירות החייבים שבתערובת. ניתן להשתמש לשם כך בפירות החייבים בחיוב גמור, ובלבד שדרגת חיובם תהיה כדרגת החיוב שבתערובת.

2. במידה ואין עוד בנמצא פירות חיוב להפריש, אזי אם מדובר בתערובת לח בלח ניתן להפריש מתוכה, ובלבד שיופרשו תרומה גדולה ותרומת מעשר כנגד כל התערובת.

3. במקרה שנתערב יבש ביבש ואין בנמצא פירות חיוב להפריש, לפי דעת מהרי"ט יכול להפריש מתוך התערובת, ולדעת החזו"א אין לתערובת זו תקנה, אלא להפריש עליה ממקום אחר, או להשאל על הפרשה.

4. ביחס למעשרות, יש לקרוא שם מעשר על כמות פירות כנגד כל התערובת, אך חובת נתינה בפועל חלה רק על כמות מתאימה ביחס לטבל שבתערובת.

ב.

1. מי שיש לו פירות ואינו יודע לאיזו שנה מן השמיטה הם שייכים, יש להכריע על-פי רוב פירות הנמצאים בשוק. אם המצב בשוק הוא "מחצה על מחצה", יש להפריש לחומרא ולהתנות שאם צריך מעשר שני יהא זה מעשר שני, ואם צריך מעשר עני יהא זה מעשר עני.

2. אם לפנינו תערובת של פירות ממספר שנים, אזי אם המדובר הוא בתערובת של לח בלח יש להפריש לפי היחס שבין פירות שנה שניה ופירות שנה שלישית.

בתערובת של יבש ביבש, לשיטת הרמב"ם והשו"ע יש להכריע על-פי הרוב, ובמחצה על מחצה – להפריש מעשר שני. וי"א שבמחצה על מחצה יש לעשר פעם אחת, לחל על מעות, את הפירות לחלק לעניים, והמעות ינהגו בהם דיני מעשר שני. וי"א שאפילו אחר הרוב אין הולכים במקרה כזה, ויש להפריש ממקום אחר לפי חשבון.

מכתב בנושא זה מאת הרב יהושע משה אהרונסון זצ"ל

בס"ד ד' אייר תשנ"א

לכבוד

הרב הנ"נ חו"ב וכו' מוהר"י הלוי וגנר (עמיחי) שליט"א מרבני קרית ארבע חברון, אחדש"ה וש"ת בבברכת התורה.

מכתבו הנכבד קבלתי בפרוץ מלחמת המפרץ, וכיון דאידיחי אידיחי, עד כה ואתו הסליחה. תודה רבה על ראיותיו למש"כ בישועות משה ח"ד ס"ה, ד' וה', מתפא"י דמאי פ"ב אות מ"ז, וכן על מה שכתבתי שם ב-ד', מהגר"א סוס"י של"א, ותודה להשי"ת שזכיתי לכוון בזה לדעת גדולים.

והנני להוסיף שאחרי שנים זכיתי להדפיס תשובתי זו, ונזכרתי במה שכתב מו"ר הגר"א זצ"ל הי"ד בעל "ראשית בכורים" בתשובתו שפרסמתי מכ"י בח"א מישועות משה סימן ע' עמ' רע"ז, דתרי דרבנן, כיון דמאי כאין לו עיקר מן התורה, כמו שכתב הרא"ש והמרדכי פרק האיש מקדש – לא נחשב איסור חפצא כלל. דכמבואר מהא דמבטלין איסור לכתחילה בדבר שאין לו עיקר מן התורה, משום דאין שם איסור על החתיכה וכו'. וכן מבואר גם כן בשו"ת אבני נזר יו"ד סי' קס"ז, ע"ש. וה"ה לענין חצי שיעור שאיסורו מפני שהאיסור חל על החפץ ואף מקצת חלב שם חלב עליו כנודע. אבל בתרי דרבנן, שהחפץ מצד עצמו היתר – לא שייך לאסור ח"ש, עכ"ד. הרי מקור הסברא בראשונים הרא"ש והמרדכי.

אגב, הנני להוסיף על מה שכתבתי שם בסוף אות ד' בד"ה מיהו החזו"א וכו', דמעשר בזמן הזה חשוב כדאורייתא לענין ברירה, דחכמים נתנו לו דין דאורייתא... דמ"מ (לענין הפרשה

מע"ש (לשבת) שם י"ג כתב בד"ה התקנה הב' וכו', "וזה לא מהני לדין רק בדמאי, וכן בודאי בפירות האילן חוץ מגפן וזית ובירק או בלקוח אחר מירוח שמירח ע"מ למכור, דאז חיוכם מדרבנן. אבל מדין זמן הזה דרבנן צ"ע". וזה דלא כמש"כ החזו"א וצ"ל במעשרות ו' ט"ז ובדמאי ט"ז י' אם לא שבשעה"ד (לשבת) לא החליט צ"ע.

ומש"כ החזו"א להלן בד"ה והתקנה השני' נמי ליכא לדין דאין ברירה מדאורייתא קאי על ודאי טבל דגן, תירוש ויצהר.

הדשו"ה בכרכה ומצפה לישועת הבו"ית על עמו וארצה"ק בפקודת שלו' אמת נצח בגאווה"ש.

יהושע משה אהרונסון

נ.ב.

מש"כ מר להסביר למה כתבו להקל על סמך דאין לו עמה"ת עפ"י רש"י עירובין ל"ו ד"ה הואיל ויש לו עיקר מה"ת וכו' דבימינו באין מציאות לתרומות מה"ת, שוב אין להחמיר בספיקא. אע"פ שלכאו' יפה הדמיון, מ"מ חושבני שגם בימינו ששערי ארצה"ק פתוחים לפני כל יהודי לעלות ולהתיישב, ולמעשה זורמים בס"ד רבבות רבות, יש מציאות ותקוה שבס"ד יהא רוב יושבי' עליה ושבנו בנים לגבולם. והרי אחו"ל מהרה יבנה המקדש וכו' וכש"כ קיבוץ גלויות הקודם התחיל בזמננו בקבוץ המון נדחים שיש לצפות לתרו"מ דאורייתא אכ"ר.